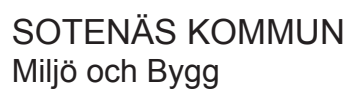

Bygg med känsla

Förord

Den byggda miljön är en stor tillgång för Sotenäs kommun. Bebyggelsen skapar i kombination med naturen en helhetsmiljö med mycket stora värden. Att förvalta och utveckla den byggda miljön är en viktig uppgift där alla, såväl helårsboende som sommargäster, är delaktiga.

Denna skrift syftar till att vara en inspirerande vägledning för den som står inför ett byggprojekt. Det är kommunens förhoppning att skriften skall tjäna som kunskapsbank kring de många frågor som uppstår då man skall bygga nytt eller bygga om i Sotenäs unika miljö.

Trevlig läsning!

Sotenäs oktober 2004

Owe Karlsson
Ordförande Miljö- och byggnämnden

Bo Hallgren
Förvaltningschef Miljö- och byggkontoret

Bengt Gustafsson
Fysisk planerare

Fredrik Rosenhall
Arkitekt SAR/MSA

Texter, foton och illustrationer (där ej annat anges): Fredrik Rosenhall

Innehållsförteckning

Estetik, arkitektur och bohuslänska förhållanden	1
Sotenäs bebyggelse - en gemensam resurs att förvalta och utveckla	1
Estetik - läran om det vackra	2
Arkitektur - det sköna, det hållbara och det ändamålsenliga	2
Att ställa estetiken i centrum	3
Vård av äldre hus	4
Att värna kulturmiljön	4
Underhåll och restaurering	5
Tillbyggnader	5
Balkonger och verandor	6
Fasader	7
Målning och färgsättning	9
Snickeridetaljer	10
Fönster	11
Grunder	12
Tak	13
Interiörer	14
Trädgårdar	15
Lokal bebyggelsehistoria	17
Inledning	17
Kustsamhällellenas tidiga planeringsformer	18
Äldre hustyper	20
Kustsamhällellenas utveckling under 1900-talet	21
Typhus och bohuslänska förhållanden	22
Se platsen!	24
Att förhålla sig till Sotenäsets olika miljöer	24
Kustsamhällellenas äldre delar	25
Kustsamhällellenas nyare delar	26
Kustnära lägen utanför tätorter	26
Inlandet	27
Att bygga nytt i känsliga lägen	28
Inledning	28
Bygg i harmoni med landskapet!	29
Rummet mellan byggnaderna	30
Arkitektens roll i småhusbyggandet	31
Nya byggnaders formspråk	32
Vidare information	36
Vart vänder man sig?	36
Litteratur	38

Estetik, arkitektur och bohuslänska förhållanden

Sammanfattning:

Miljön på Sotenäset är unik. Naturens skulpterade granit och unika flora skapar tillsammans med den äldre fiskar- och stenhuggarbebyggelsen ett kulturlandskap med stora livsmiljö- och upplevelsevärden. Att värna om denna miljö är något som berör alla som bor och verkar i norra Bohuslän. Detta kapitel syftar till att diskutera Sotenäs miljö utifrån ett övergripande perspektiv. Det fungerar som en introduktion till övriga delar av dokumentet. Centralt i resonemanget är att ställa *estetiken* i centrum. Estetik är läran om det vackra. Varje byggprojekt får konsekvenser för den allmänna miljön. Genom att ställa de estetiska frågorna i centrum kan vi länka det enskilda byggprojektet till helhetsmiljön. Med en gemensam syn på estetik och arkitektur kan kommunikationen mellan byggandets olika aktörer underlättas.

Sotenäs bebyggelse - en gemensam resurs att förvalta och utveckla

Norra Bohuslänns kustband är klassat som nationallandskap enligt miljöbalkens fjärde kapitel. Den skulpterade graniten, fjordarna och kustsamhällena skapar tillsammans en helhet som bär på ovärderliga natur- och kulturkvaliteter. När vi gör ingrepp i den fysiska miljön, t.ex. genom att bygga nytt i känsliga lägen eller bygga om äldre hus, gör vi samtidigt ingrepp i denna helhet. Ingrepp som kan vara allt ifrån raffinerade och förskönande till klumpiga och förvanskande. En viktig del i kulturmiljövården är att

förvalta och utveckla bostadsbebyggelsen. Här vilar ansvaret på kommunen och de privatpersoner som bygger. När privatpersoner förverkligar sina husdrömmar är det viktigt att detta sker i samklang med naturen och den äldre bebyggelsen.

Grundläggande för varje byggprojekt bör vara en *estetisk* medvetenhet. Detta innebär att vi måste se de lokala kvaliteterna i ett större sammanhang. Genom att vara medveten om de faktorer som bygger upp estetiska kvaliteter underlättas kommunikationen mellan byggandets olika aktörer; kommunen, privatpersonerna och byggentreprenörerna. Den bästa garantin för att den byggda miljöns kvaliteter bibehålls är att alla invånare är intresserade av sin hembygd och dess bebyggelse. Då blir kulturmiljövården en gemensam angelägenhet som både skapar vackra samhällen och gott socialt klimat.

Estetik - läran om det vackra

Estetik (av grekiskans *aisthesis*) är läran om det vackra. Begreppet spelar en central roll för konst, arkitektur, musik och andra verksamheter som syftar till att skapa och utveckla konstnärliga verk. Detta betyder inte att estetik är ett begrepp som är förbehållet konstnärer. Estetisk kvalitet i exempelvis byggnader och städer skapas när många människor enas om att ett hus eller en miljö har sådana skönhetsvärden att det höjer sig över mängden och har värden bara genom sitt utseende. När det gäller estetik och byggnader måste vi förstå begreppet ”arkitektur”. Arkitektur är ett vidare begrepp som ställer estetiken i sitt sammanhang.

Arkitektur - det sköna, det hållbara och det ändamålsenliga

Alla byggnader har estetiska, tekniska och funktionella egenskaper. När dessa tre hörnstenar samspelar skapas kvaliteter som kan benämnas som ”arkitektur”. För att en byggnad skall kunna betraktas som arkitektur krävs alltså en medvetenhet om hur dess olika ändamål fungerar tillsammans. De tekniska och funktionella aspekterna är i regel lätta att förstå, vi kan ganska enkelt säga om en konstruktion kommer att hålla eller om ett hus uppfyller sina praktiska ändamål. När det gäller estetik är det inte riktigt lika lätt. Att förstå en byggnads estetik handlar om att få insikt i de estetiska värderingar som fanns när byggnaden uppfördes. Dessa är ofta knutna till bredare samhälleliga frågor. Vad som är rätt i ett visst historiskt och geografiskt sammanhang kan vara fel i ett annat. Skönheten i kulturmiljöer som Visby, Vadstena eller de bohuslänska fiskelägena är intimt knutna till de historiska förutsättningar som fanns när de byggdes. Att skapa en vacker villa eller fritidshus handlar ofta om att ta hänsyn till platsens förutsättningar och eftersträva ett konsekvent och harmonisk formspråk som stämmer med tidens byggteknik och de önskvärda funktionerna. I vår tid, när mycket av det som byggs är typhus utan egentlig platsanknytning, framstår det lokala och genuina som mycket värdefullt. Att finna ett sätt att bygga där de lokala traditionerna utgör grund, men där man samtidigt bejakar god formgivning är eftersträvansvärt. Gamla bebyggelsemiljöer har sina kvaliteter, modern arkitektur har sina. Vilka kvaliteter framtidens miljöer skall ha är inte förutbestämt! Har vi kunskap om den naturtyp och bebyggelsehistoria som finns på platsen blir det dock mycket lättare att undvika misstag. I Bohuslans kustband råder delvis andra förutsättningar än i andra delar av Sverige. Det öppna, karga landskapet och de täta gamla kustsamhällena ställer speciella krav på byggnader men gör också att mycket stora skönhetsvärden kan skapas om byggnader och natur samspelar. Förhållandet mellan byggnaden och platsen är ständigt närvarande, det går inte att isolera enskilda tomter och se estetiken som någonting som bara berör själva huset. Vi måste alltså eftersträva en situation där estetik betraktas utifrån ett helhetsperspektiv. *Arkitektur*

är därför ett viktigt begrepp. Att bibehålla de skönhetsvärden som skapas i mötet mellan landskapet och bebyggelsen är av stor betydelse för att kunna utveckla kustbygdens attraktivitet i framtiden.

Att ställa estetiken i centrum

När man bygger om småhus, eller bygger nytt, är det många olika saker som skall uppnås. Hushållets behov av ytor skall tillgodoses. De nya rummen skall fungera med möbler och inventarier. Dessutom skall byggprocessen löpa smidigt. Hantverkare av olika slag skall samordnas och budget skall hållas. Utöver detta skall den ”mjuka” frågan; husets estetik, avgöras. Estetiken är på många sätt mer grundläggande än de praktiska och tekniska frågorna. Här handlar det om allt ifrån att skapa harmoniska rum inomhus till att ge huset vacker exteriör, genomtänkta uterum och ett formspråk som passar i omgivningen. Det är alltså mycket viktigt att grundligt arbeta igenom de estetiska frågorna innan de mer konkreta tar vid. I småhusbyggandet är det lätt att för tidigt fokusera på byggandets praktiska sidor; på byggprocessen, fast inredning och ”ytligt” formspråk som fasadfärg, burspråk och fönsterspröjs. Det kan vara lätt att välja ett hus ur en katalog som är ritat för att passa på en platt och lummig trädgårdstomt, utan att tänka på hur det egentligen kommer att se ut i den karga bohusnaturen. Det kan också vara lätt att förbise de kvaliteter ett äldre hus besitter i sina proportioner, sitt hantverksmässiga utförande och i relation till sin omgivning. Vid inledningsfasen av ett byggprojekt är det därför viktigt att ställa estetiken i centrum. När man väl bestämt sig för husets grundläggande utseende faller ofta de praktiska bitarna enklare på plats. Då har man ju redan tänkt igenom och funnit en form för planlösning, detaljer, tomt och omgivande bebyggelse. I helhetssynen skapas arkitektur. I detta arbete är arkitektens kunskap alltid värd att konsultera. Arkitekten har utbildning i att väva samman alla olika krav man kan ställa på byggnaden och ge detta en konstnärlig form. Han eller hon är också utbildad i att se byggnaden i sitt historiska och geografiska sammanhang. Vid renovering av kulturhistoriskt intressanta bebyggelse kan det även vara värt att konsultera bebyggelseantikvarier (på Bohusläns museum finns en stor kunskapsbank) som är experter på äldre byggteknik. Slutsatsen av resonemanget är att den estetiska medvetenheten bör finnas med i hela byggprocessen. Genom att sätta sig in i platsens natur- och kulturförutsättningar innan byggandets praktiska sidor tar vid kan vi anpassa byggnaden till omgivningen och undvika situationer där vi förstör befintliga kvaliteter genom ogenomtänkta ingrepp.

Sotenäsets miljö byggs upp av graniten, bebyggelsen och havet, men också av ljuset och färgerna. Ju mer vi lär oss om dess egenskaper desto bättre blir vi på att utforma nya byggnader.

Vård av äldre hus

Sammanfattning:

Detta kapitel ger konkreta råd för hur vi bör sköta äldre hus. Det är uppdelat i tolv stycken som berör olika specifika frågeställningar. Innehållet kan sammanfattas på följande vis:

- Respektera husets ursprungliga proportioner, material och planlösning. Löpande underhåll är att föredra framför omfattande ombyggnader.
- Utforma tillbyggnader så att de harmoniserar med husets ursprungliga arkitektur. Stora verandor och balkonger har förödande inverkan på kulturmiljön.
- Var rädd om gamla fasader. Undvik utvändig tilläggsisolering och tänk på att äldre hus ofta har vackra och genomtänkta proportioner där stensockel, träfasad och tegeltak samverkar. Klä inte husen med överflödiga snickarglädje som inte funnits tidigare.
- Använd traditionella färger och kulörer. Linoljefärg är vanligast på äldre bostadshus, rödfärg på magasin och sjöbodar.
- Fönstrens utseende är mycket viktigt för husets estetik. Gamla träfönster är i regel både vackra och av hög kvalitet. Vid byte av fönster bör vi bibehålla proportionerna.
- Tänk på att takens utseende spelar en stor roll för upplevelsen av bebyggelsen. Välj lertegelpannor istället för betongpannor.
- Respektera de öppna platserna mellan husen.

Att värna kulturmiljön

Äger vi ett gammalt hus i Sotenäs har vi ett ansvar för den gemensamma kulturmiljön. Det enskilda husets interiör är en privat domän men husets utsida är en del av ett gemensamt vardagsrum. För att bibehålla miljön så att även kommande generationer kan uppleva kommunens unika bebyggelsekultur är det viktigt att alla tar sitt ansvar för såväl det privata som det offentliga rummet. I mötet mellan kulturen och bebyggelsen skapas samhällen. Kulturen är dock inte statisk, inte heller byggnaderna. Ett samhälle ändrar karaktär, människor får nya levnadsförhållanden och stadsbilden byter successivt skepnad. När man gör ingrepp i en äldre byggnad kan olika grad av varsamhet mot husets ursprungliga arkitektur eftersträvas. I många fall, t.ex. i de välbevarade delarna av kustsamhällena, kan det vara motiverat med antikvariska renoveringar. Här handlar det om att "frysa" husens ursprungliga utseende och endast använda traditionella hantverksmetoder och material. På andra ställen finns det kanske inte riktigt så starka bevarandekrav. I många är det viktigare att tillse att platsens karaktär bibehålls än att samtliga detaljer se ut exakt som de gjorde på 1800-talet. Vad som här är centralt är att

respektera husens ursprungliga proportioner, material och roll i stadsbilden. Det kan vara lätt att i dagens rika utbud av byggmaterial frestas att utrusta äldre hus med stora verandor, trendiga snickerier och andra främmande byggelement. Resultatet kan bli att kulturmiljöer splittras och den känsliga helheten i kustsamhället förstörs. Därför är det av stor vikt att den som planerar att bygga om ett äldre hus känner till byggtraditionerna. Fokus i detta stycke kommer att ligga på att lyfta fram de traditionella byggmetoderna och ge råd vid renovering av äldre hus.

Underhåll och restaurering

Alla som äger äldre hus ställs inför lägen då man måste göra mer eller mindre stora ingrepp i huset. För att långsiktigt säkerställa husets kvalitet krävs ett löpande underhåll. Ur såväl ekonomisk som estetisk synvinkel är det fördelaktigt att göra så små förändringar som möjligt. Regelbundet underhåll av husets klimatskal och bärande delar – tak, grund, fasader, fönster, rännor t ex, är viktigt om inte huset skall börja förfalla. Inför en ombyggnad, dvs en mer omfattande renovering, är det viktigt att respektera husets ursprungliga arkitektur. I regel är den bästa vägen att bara utföra de åtgärder som är nödvändiga (t.ex. att förbättra standarden på badrum och kök) och inte ”passa på” att slå ut väggar, förändra fasaden eller välja trendiga material som bryter mot husets estetiska kvaliteter. I det långa loppet är det nästan alltid bättre att göra små förändringar som harmoniserar med ursprungsarkitekturen än att försöka omvandla huset efter gällande mode. För den som har ett gammalt hus men vill inreda det i modern stil finns det alla möjligheter att åstadkomma detta med lös inredning; tavlor, möbler etc. På detta sätt kan intressanta och vackra kontraster uppstå utan att man förstör några kulturvärden.

Något som blivit vanligare de senaste decennierna är att restaurera, återskapa, hus vars ursprungliga kvaliteter förvanskats i tidigare renoveringar. Restaureringsprojekt kan göras med olika ambitionsgrad. Viktigt är att gå till grunden med husets historik innan byggandet startar. Det är inte alltid säkert att ett hus blir bättre bara för att man byter ut eternitplattor mot träfasad. Fasader, fönster och snickeridetaljer kan utföras på många olika sätt och ibland kan det vara lätt att ”vilja för mycket” och ge husen en fantasidekor som saknar historisk grund.

Löpande underhåll är det bästa sättet att långsiktigt sköta ett äldre hus. Att renovera med känsla för husets och platsens karaktär är en meningsfull sysselsättning som ger mycket tillbaka.

Tillbyggnader

I vissa lägen kan det vara nödvändigt att bygga till husen. Det kan vara fallet om hushållet växer och nya ytkrav uppkommer. Då är det viktigt att se till att nya och gamla byggnadsdelar fungerar tillsammans i en ny helhet. Det finns många saker att tänka på när vi gör tillbyggnader. Centralt är att respektera husets ursprungliga arkitektur. Ett

bostadshus från förra sekelskiftet kan byggas ut på olika sätt; vissa bra, andra mindre bra. Traditionella tillbyggnader, t.ex. takkupor, kan rätt utförda smälta in och kännas naturliga. Det är dock mycket lätt att trilla i fällor och göra tillbyggnader som inte alls passar in. Resultatet kan bli att de estetiska värdena i hela områden försämras, att den speciella bohuslänska karaktären går förlorad.

Exempel på varsam tillbyggnad av takkupa och burspråk. Notera hur fint takkupans proportioner anpassar sig till det ursprungliga huset, samt att burspråkets grund klätts med granit.

De vanligaste äldre hustyperna; enkelhuset och dubbelhuset, kan byggas till på olika sätt med gott resultat. Enkelhuset kan sträckas ut i längdriktningen, eller genom en tvärställd byggnadsdel med samma bredd och takvinkel som det ursprungliga huset. Att höja taket bör undvikas eftersom man då ändrar husets karaktär; det är inte längre frågan om ett smalt enplanshus. Dubbelhuset kan sträcka ut i längdriktningen. Vi kan även bygga takkupor och inbyggda glasverandor under förutsättning att de till storlek och utförande harmoniserar med huset. Både vad gäller enkelhus och dubbelhus är det viktigt att tänka på fönstersättning och fasadutformning. I tätaste kustsamhällen får främmande element negativ inverkan på helheten. Därför bör tillbyggnader smälta in i miljön och anpassa sig till den tidsepok som husen härstammar ifrån.

Balkonger och verandor

En särskild typ av tillbyggnader som blivit mer och mer populära är öppna uterum; balkonger och verandor. De senaste åren har vi sett allt mer brutala ingrepp i samhällena i form av stora verandor och balkonger som inte på något sätt anpassar sig till helheten. Äldre tiders balkonger och verandor är i regel naturliga delar av husens arkitektur. Vid slutet av 1800-talet, då välståndet ökade i Sotenäs, blev husen större och mer påkostade än tidigare. Samtidigt kvarstod den klassicistiska proportioneringen av fasader och interiörer. Balkonger, takkupor och verandor från decennierna kring sekelskiftet kan vara rikt utsmyckade och detaljerade, men de underordnar sig alltid den estetiska helheten. Ofta tjänar t.ex. verandatak som balkong på övervåningen, med utgång från en frontespis. På detta vis blir form och funktion integrerade i varandra.

När gamla permanenthus blir fritidshus kan det ofta uppstå önskemål om stora uterum. Stora verandor och ”påklistrade” balkonger blir alltför ofta resultatet, vilket förstör såväl fasadens proportioner som relationen mellan husen. Att utforma verandor och balkonger är nämligen mycket svårt. På samma sätt som när man gör tillbyggnader av själva byggnaden är det viktigt att respektera husets ursprungliga arkitektur. Nybyggda balkonger som hänger ut från övervåningen på gamla bohuslänska hus ser i regel mycket märkliga ut. De stämmer inte in i husens proportioner. Vill vi bygga balkonger får vi

kanske tänka oss att även bygga veranda och frontespis. Vill vi bygga stora verandor gör vi bäst i att noggrant tänka igenom vilket behov vi fyller och vad det får för estetiska konsekvenser. Mötet mellan stensockeln och bergshällarna visar hur man förr byggde hus i samklang med landskapet. Relationen mellan stensockeln och träfasaden är en viktig del i den klassicistiska arkitekturens proportioneringskonst. Genom att addera stora verandor till äldre hus förvanskar man båda dessa vackra materialmöten. Ett råd till dem som funderar på att bygga verandor kring sina gamla hus är att ställa funktionen av verandan mot ingreppet i kulturmiljön.

Det kanske går lika bra att anlägga en uteplats i trädgården? Privata uterum med staket är nutida påfund i kustsamhällena. Förr användes ytan runt husen till gemensamma sysslor och umgänge. Detta är värt att tänka på. Att förvalta ett kulturarv handlar om mer än att bara frysa utseendet på husen. På många ställen går det säkert att skapa gemensamma uteplatser som kan användas av flera hus. Eller att helt enkelt ta med sig fikakorgen ut på klipporna. På Sotenäset är det aldrig långt till den fria naturen. De gamla husen byggdes ofta på allmän mark och ytorna mellan husen bör få vara öppna. Skall verandor byggas är det önskvärt att de läggs längs långsidan av huset, gärna med integrerad farstu, och inte går runt hörnen.

Verandor utformades förr med stor omsorg. Varje detalj i husets fasad samspelar med helheten. Riket utsmyckade glasverandor blev vanliga kring förra sekelskiftet och tjänade ofta som entrépartier. Idag byggs sällan verandor med denna estetiska känsla.

I Bohuslän är det aldrig långt till den fria naturen. Ett naturligt alternativ till stora träverandor är att anlägga uteplatser på tomten.

Fasader

Olika delar av Sverige har olika byggtekniska traditioner. I södra Sverige dominerar tegelarkitektur, i Dalarna finns en rik tradition av resvirkeshus och knuttimrade

konstruktioner. I Bohuslän är de äldre husen så gott som undantagslöst byggda av trä. Träfasader kräver en hel del underhåll och många hus har under 1900-talet blivit utsatta för mer eller mindre genomgripande renoveringar. Detta gör att det är mer ovanligt med homogena äldre miljöer i Bohuslän än vad det är t.ex. i Skåne. På de ställen där det finns kvar äldre hus i originalskick är det därför viktigt att husägarna vet hur man sköter husens fasader.

Välskötta äldre fasader bär på stora skönhetsvärden. Fasadkompositionen bygger på medvetna relationer mellan sten, trä, fönster och snickeridetaler. Den klassicistiska arkitekturen byggde på tydliga regler.

När man renoverar fasaderna är proportionerna viktiga att tänka på. Här har träpanelen dragits ner över sockelvåningen vilket lett till att huset mist ett av den klassiska arkitekturens viktigaste kännetecken - relationen mellan sockel och ovanvåning.

Äldre bostadshus i Bohusläns kustsamhällen är i regel byggda med bärande stolpstomme och plank där emellan. (Vissa enklare hus är s.k. ”kubbus”, uppförda med hjälp av mindre träbitar som murats likt en tegelvägg med lerbruk.) Husen är så gott som alltid klädda med stående träpanel med raka eller profilerade locklister. Denna typ av klädsel dominerade under hela 1800-talet och långt in på 1900-talet. På riktigt gamla hus är fasadpanelen olika breda och locklisterna kraftiga, svagt profilerade. Senare sågades panelen i jämnare brädor och locklisterna gjordes åsformade. Liggande panel förekommer ibland, ofta i kombination med stående.

Sjöbodar och uthus var från början timrade och saknade panel. När resvirkestekniken kom började även dessa byggnader kläs med panel. Ofta gjordes denna enklare än på bostadshusen, ibland helt slät, ibland med okantade bräder som lock. På 1940-talet blev det vanligt att klä äldre hus med asbestcementplattor, s.k. ”eternitplattor”. Under senare decennier har även plåt- och plastbeklädnad förekommit. Ofta byts fasadmateriäl i samband med tilläggsisolering. Resultatet blir att hela fasaden mister sin särart. Fönsteromfattningar, hörnkonsoles och dörrfoder försvinner ofta med ursprungsfasaden och samhället får ett ordinärt hus istället för ett unikt. Om fasaderna skall renoveras bör man därför använda sig av träpanel, företrädesvis den ursprungliga typen, samt se till att

bevara snickeridetaler. Ofta är det fullt tillräckligt att bara byta ut de skadade delarna., t.ex. under fönster eller på klimatmässigt utsatta väggar. Utvändig tilläggsisolering leder till att fasaden hamnar utanför stensockeln, vilket får negativ inverkan på husets utseende. Eventuell tilläggsisolering bör därför göras invändigt, även om detta leder till att detaljer som fotlister, stuckatur och liknande förstörs. Förbättrad värmehushållning kan uppnås med enklare medel genom isolering av golv- och vindsbjälklag samt genom att tätat runt fönster och dörrar. Inför varje ingrepp bör vi tänka på att bevara proportionerna i fasaden. Mötet mellan grunden och fasaden är ett starkt formelement i äldre bostadshus liksom fönstrens former och inbördes förhållanden. När fasader renoveras är det alltid viktigt att fråga sig hur huset ursprungligen såg ut. På senare år har det blivit allt vanligare att försöka återskapa utseendet på hus som ändrat karaktär under tidigare renoveringar. Inför ett sådant projekt är det lämpligt att kontakta kommunen och diskutera vad man vill uppnå och hur det skall gå till. Det finns en stor risk att man skapar fasaddekor som inte har särskilt mycket att göra med den lokala byggnadstraditionen. Äldre hus är ofta stramt och elegant formgivna med utsmyckningar på ställen där de förhöjer husets skönhetsvärden. Fasadens proportioner och dess utsmyckning samspelar.

Målning och färgsättning

I den äldre bohuslänska bebyggelsen är det två färgtyper som dominerar – rödfärg och linolfärg. Man började måla husen relativt sent; under 1800-talets första hälft kom rödfärgen och femtio år senare oljefärgen. Tidigare hade husen varit omålade eller bestrukna med silltran eller tjära. Rödfärgen är en typ av slamfärg. Denna färgtyp passar bra på ohyvlat eller väderbiten träpanel. Färgen är billig och lätt att använda. Underarbetet är mycket enkelt. Ingen skrapning krävs utan lös färg borstas bort med en grov borste före strykningen. Rödfärgen åldras vackert; den flagnar inte utan kulören mattas successivt av. Rödfärg köps i pulverform och blandas med ljummet vatten. Linolja och såpa kan tillsättas för att få färgen mindre smetig. I handeln finns även färdigblandad rödfärg.

Oljefärgen var från början exklusiv; med färgen markerades det ökade välståndet som följde på fiskets och stenhuggeriets uppgång. Influenserna hämtades bl.a. från norska Sörlandet. Här finns en ljus, medelhavsinspirerad färgtradition som togs till Norge av sjömän och handelsresande. I Bohuslän ledde detta till ljusa färger på husen; vitt, grått, ljusgult och beige var populära färger under 1800-talets andra hälft. Ibland målades fönsterbågar, foder och snickeridetaler med en kontrasterande färg såsom mörkt röd, grön, ockragul eller brun, ibland valdes kulörer som låg närmare fasadfärgen. Att kustsamhällenas hus uteslutande var ljus målade stämmer dock inte. Engelskt röd, guldockra och olika gröna nyanser existerade parallellt med det ljusa färgmodet. Under 1910-talet fick nationalromantiken visst genomslag och vissa hus målades bruna eller djupt röda. Här hör färgsättningen samman med husens arkitektoniska utformning som skiljer sig kraftigt från de samtida dubbelhusen.

När vi sköter fasaderna på gamla hus är det viktigt att vi väljer rätt färgtyp och kulör. Det är lämpligt att noggrant diskutera saken med fackmän innan något ingrepp görs. Idag finns ett rikt utbud av plastfärger, t.ex. vattenbaserade latex- och akrylatfärger. Dessa färger skall man undvika på hus som ursprungligen varit målade med oljefärg. Motiven till detta är både praktiska och estetiska. Plastfärgen drar åt sig mer vatten än den avger vilket gör att fukt kan samlas i fasaden med röta som följd. Linoljan, å sin sida, tränger in i träet och gör det starkare och mer väderbeständigt. Dessutom har plastfärgen en matt yta

som inte är lika ”levande” och vacker på äldre hus som linoljefärgens. Olika typer av alkydfärger (vissa med tillsats av linolja) är vanliga alternativ till ren linoljefärg. Dessa är att föredra framför plastfärger på äldre hus. Dagens oljefärger har en lägre tillsats av tungmetaller än för några decennier sedan, t.ex. har tillsatsen av bly helt tagits bort. Detta gör att färgen har kortare livslängd och att alger har lättare att börja växa. Även plastfärgen är beroende av gifttillsatser för att hålla algangrepp borta. Dagens plastfärger ger alltså också problem med alger. Finsågade fasader som målats med plastfärg kan med visst arbete rengöras. Det är dock mycket viktigt att all plastfärg avlägsnas innan ny linoljefärg stryks på, alternativt att för ändamålet lämplig grundfärg används.

Ljusa linoljefärgsmålade fasader i Hunnebostrand. Tillsammans skapar kulörerna en vacker och enhetlig färgskala.

Sjöbodar i Fisketången målade med rödfärg. Stenen, vattnet och byggnaderna skapar en vacker helhet. Den mörka rödfärgen, kombinerat med vita linoljefärgsmålade detaljer, vilar på en gammal bohuslänske färgradition

Vad gäller grova fasader som tidigare varit målade med rödfärg gäller samma sak som för linoljefasader; undvik att byta till plastfärg. I detta fall är målningen i det närmaste oåterkallelig; det är mycket svårt att rengöra en vägg helt från plastfärgen så att rödfärg åter kan användas. Slamfärg kan även fås i andra kulörer, och är alltid att föredra på ohyvlade fasader. Summan av resonemanget är att vi bör fortsätta använda den färg som huset ursprungligen målats med.

Snickeridetaljer

Att utsmycka husen med snickarglädje och annan fasaddekor i trä var en trend som växte fram i slutet av 1800-talet, delvis som ett resultat av ökat välstånd, delvis till följd av sommargästernas estetiska preferenser. Från början köptes snickeridetaljerna färdigtillverkade från sågverk men efterhand växte det fram en lokal kultur där snickarna ritade schabloner som de använde för att ge husen en personlig prägel. Detta gör att vi idag kan tyda in en mycket intressant stilhistorisk utveckling i husens snickeridetaljer. När

vi sköter om fasaderna på äldre hus är dekoren en viktig del. Vid regelbunden skötsel; skrapning, oljning och ommålning, kan träet hålla sig i god kondition länge. Rötskadade delar kan i regel kopieras och bytas ut utan att det estetiska uttrycket försämras.

En välskött veranda med traditionell snickarglädje.

Under 1900-talets olika stilmässiga uppfattningar har snickeridetaljerna på många hus förvanskats. Vid många renoveringsprojekt ställs vi idag inför möjligheten att rekonstruera dekor som tidigare gått förlorad. Detta är en intressant uppgift som dock är svårare än vad många tror. Skall vi dekorera ett äldre hus gör vi bäst i att först noggrant gå igenom husets historia. Är byggnaden från 30-40-talet har den antagligen aldrig haft någon dekor. Är den från 20-talet var antagligen den ursprungliga dekoren enkel. Det är lätt att falla för frestelsen att klä hus i sirlig snickarglädje som aldrig funnits, och som helt saknar stilhistorisk autenticitet. Detta bör vi vara försiktiga med. På dubbelhus som ursprungligen byggdes för den bofasta befolkningen är snickarglädjen i regel inskränkt till detaljer kring tak, fönster och verandor. Exklusiva sommarresidens och köpmanshus (av den typ man i Sotenäs främst hittar på Smögen) kan vara mer rikligt utsmyckade, t.ex. med dekor på gavelspetsar, hörnkonsoles, under taksprång, på fönster- och dörrömfattningar, som taklister och runt verandastolpar. Äldre enkelhus saknar oftast helt snickarglädje. **Genom att studera gamla fotografier och originalritningar kan vi skapa oss en uppfattning om hur snickerierna ursprungligen sett ut. Bildarkivet i Hunnebostrand och Kungshamn's bibliotek har ett rikt bildmaterial vi kan ta del av.**

Fönster

I äldre hus spelar fönstren en stor roll för den arkitektoniska gestaltningen. Gamla fönster skänker boendet stora mervärden och har i regel mycket lång livslängd. Solljus som strilar in genom ett profilerat originalfönster med handblåst glas kan inte jämföras med ljus som faller in genom ett modernt aluminiumfönster. Fönsterbågarnas proportioner och spröjsindelning spelar dessutom en mycket viktig roll i husens fasaduttryck. Spröjsindelningen skapades ursprungligen för att kunna hålla samman små glasrutor i en större båge. Tekniken att göra större fönsterrutor kom först i slutet av 1800-talet. Av de riktigt gamla fönstren med många små fyrkantiga rutor finns idag inte många kvar. Däremot finns gott om välbevarade fönster från mitten av 1800-talet och framåt. Det sexdelade fönstret är ett klassiskt 1800-talsfönster. Det följer i regel det gyllene snittets proportioner och återfinns på såväl trähus i Bohuslän som på stenhus i storstäderna. På 1890-talet kom det korsformade fönstret med samma proportioner på fodret. Från 1920-talet fram till 1940-talet dominerade tvåbågade fönster utan tvärspröjs.

De senaste decennierna har det blivit mer och mer populärt att sätta plasticspröjs utanpå fönstren. Här är det inte frågan om att dela in fönstren i olika rutor, utan spröjsarna hängs på som dekor. Ofta följer inte indelningen några klassiska proportioner, de hängs som ett rutnät på fönstret och anpassar sig efter dess form. Denna typ av fönster är vanlig på typhus som lånat delar av sitt utseende från äldre hus.

Tre exempel på fönster. Det första är ett sexdelat fönster från 1800-talets anda hälft, det andra ett korsfönster från sekelskiftet 1800-1900. Klassiska fönstertyper som följer gyllene snittets proportioner. Det sista fönstret är ett modernt aluminiumfönster med plasticspröjs. Skall vi efterlikna äldre fönster måste vi respektera proportionerna!

Äldre fönster tillverkades så gott som undantagslöst av utvalt kärnvirke. De är lätta att underhålla och har mycket lång livslängd. Vid renovering av gamla fönster räcker det med att byta ut de rötskadade delarna, oftast spröjsarna och bågens undre del. Skrapa loss gammalt kitt och kitta om runt bäge och spröjs. Måla om bågarna med linoljefärg. Använd rikligt med linolja och färg, det återvitaliserar träet och hindrar röta och sprickbildningar. Behöver enstaka fönster bytas helt är det vettigt att låta en fönsterhantverkare specialtillverka en kopia av det gamla. När vi renoverar gamla hus är det viktigt att tänka på just fönstrets proportioner. Nya standardfönster har sällan samma proportioner som gamla och fel insatta kan de förstöra utseendet på hela fasaden. Måttbeställning behöver heller inte bli dyrare.

Grunder

De äldre timrade husen byggdes på kallmurade grunder, d.v.s. grunder av staplade, flata stenar, där hörnstenarna bär upp huset. Under spis och murstock lades också en bädd av sten. De äldsta grunderna är ofta mycket låga. De tar upp ojämnheter i marken och varierar därför så gott som alltid i höjd. Ibland har man sett till att få en liten matkällare under huset. Grundmuren byggdes ofta dubbel med fyllning av jord mellan murarna. Grunderna började så småningom byggas högre, muras och fogas med kalkbruk. När stenindustrin växte sig stark i slutet av 1800-talet, blev det allt vanligare med huggen granit. Stenen lades i skift och fogades med bruk. Utrymmet under huset utnyttjades mer och mer. Så småningom blev det vanligt med en hel källarvåning, inte sällan med en extra lägenhet.

Grunderna till husen i kustsamhällena är i regel bra, eftersom de för det mesta är byggda direkt på berget och därför inte varit utsatta för stora sättningar eller fuktskador. En gammal kallmurad grund kan repareras genom att man kilar eller murar in lossnade stenar. För husets stabilitet är det mest väsentliga att hörnstenarna ligger bra. På Sotenäs är det vanligt med oputsade grunder. Detta är såväl vackert som lättskött. Är grunden fogad och putsad med ofärgat kalkbruk bör man även i fortsättningen använda sig av den metoden. En grund som putsats med cement- eller KC-bruk kan vara mer svårskött. Cementen är stel och kan lossna i stora bitar på grund av husets naturliga rörelser. Används cement- eller KC-bruk till fogning kan sprickor i det stela bruket leda till att vatten leds in i grunden med frostsprängning som resultat.

De oputsade stengrunderna spelar en viktig roll för upplevelsen av de äldre samhällena. Mötet mellan grunden och panelen skänker husen harmoniska fasader och visar att Sotenäs är gammal stenhuggarbygd.

På många äldre hus löper en kraftig lutande ”vattbräda” i panelens nederkant. Denna syftar till att skydda grunden från vittring och frostsprängning till följd av vattenstänk och avrinning. Vattbrädan ger även husen ett karakteristiskt utseende åt husen som får en markant övergång mellan fasaden och grunden.

Vad gäller allmän skötsel av gamla grunder är varsamhet att rekommendera framför stora förändringar. Såväl skönhetsmässigt som konstruktionsmässigt vinner man på att bibehålla den gamla grunden. Är grunden bara väl ventilerad och står på berg finns i regel inga anledningar att förändra konstruktionen. Vid tillbyggnader är det viktigt att tillse att mötet mellan ny och gammal grund fungerar. Då gamla hus rör sig måste anslutningen utföras så att sprickbildningar undviks. Vid större tillbyggnader är det ofta lämpligt att klä den nya grunden i granit för att anpassa till det befintliga utseendet.

Tak

Taken är en mycket viktig del av kustsamhällenas karaktär. Att blicka ner över ett tätt samhälle och se den täta byggnadsmassan med sina flacka tegelklädda sadeltak är en vacker och mycket lokaltypisk upplevelse. Rött tegel har länge varit helt dominerande som takmaterial i norra Bohuslän. Enkupigt tegel blev vanligt i början av 1800-talet. Idag är det ovanligt – det förekommer mest på enkelhus och uthus och sjöbodrar. Vid sekelskiftet kom det tvåkupiga teglet i bruk. Det sätter en stark prägel på husen och går ofta inte att byta mot något annat material om man skall bibehålla den genuina karaktären.

När vi idag underhåller taken på husen är detta viktigt att ha i åtanke. Äldre lertegel är vanligtvis av god kvalitet och har mycket lång livslängd. När taket är dåligt är det ofta underlaget som behöver bytas, inte teglet. I många fall går det gamla teglet att bevara och

komplettera med nytt när pappen är bytt och rötskadade läkt är åtgärdade. Betongpannor bör undvikas då de passar dåligt i miljön. Både en- och tvåkupigt tegel finns idag att köpa. Tegel åldras vackert och nya kupor smälter snart in. Tänk dock på att lertegel ändrar form. Pannorna bör märkas upp så att de hamnar på samma ställe som innan omläggningen. Papp förekommer som taktäckning på uthus, verandor och förstugor. Takkupor, trapphus och större verandor bör ha tegelklädda tak alternativt falsade plåttak.

Äldre takpannor och skorstenar bär på stora estetiska kvaliteter

Taklandskapet ger kustsamhällena en enhetlig och vacker inramning. Det skall vi vara rädda om.

Skorsten, vindskivor och takfot är också viktiga för takets karaktär. Äldre hus har ofta en vacker murad skorsten. Om den måste muras om bör man behålla det ursprungliga utseendet. Plåt kan, ovarsamt använt, förstöra utseendet på en äldre skorsten. Idag är det vanligt att använda plåt runt skorstenens nederdel och på vindskivornas täckbrädor. Plåten vid skorstenen bör då vara tegelröd och plåten på täckbrädan ha samma färg som vindskivan.

Interiörer

När det gäller skötseln av interiörer ställer samhället inga krav. Är man intresserad av traditionell bohuslänsk arkitektur är dock skötseln av husens insida lika viktig som utsidan. I äldre hus finns rumsliga kvaliteter som inte går att återskapa vid nyproduktion. De äldre husens planlösning; ofta med vackra kvadratiska rum, höga fönster, hantverksmässigt utförda trägolv, fönsternischer, fotlister, stuckaturer m.m. bär på sådana estetiska värden att det både ur ekonomisk och kulturhistorisk synvinkel är lämpligt att bevara dem intakta. Konkret innebär detta att inte slå ut väggar, ta bort originaldörrar eller riva ut snickerier; kort sagt att bibehålla originalkaraktären. Köper vi

ett äldre hus med sliten inredning bör vi tänka oss noga för innan vi river ut något. Lite färg och nya tapeter kan göra underverk för intrycket. Renoverar vi ett hus hamnar vi ofta i situationer där gamla interiörer ställs mot moderna krav. Detta gäller i synnerhet kök och badrum. Ofta krävs dock inga radikala grepp. Med lite planering kan vi i regel behålla spiskåpor, vedspisar och väggfast köksinredning utan att göra avkall på moderna boendekrav. För att göra detta på bästa sätt krävs kunskap om traditionella material och tekniker. På samma sätt som med fasader gäller att fortsätta måla trädetaljer med originalfärgen; i flesta fall linoljefärg. Spegeldörrar rör på sig och för att undvika sprickor i färgen kan man plocka isär dörrarna och måla de olika delarna för sig. Detta kräver dock stor hantverksskicklighet. Både ytterdörrar och innerdörrar bör ersättas med likadana om de är så dåliga att de måste bytas ut. Riktigt gamla ytterdörrar kan vara klädda med stående eller snedställd panel. Spegeldörrar blev vanliga i slutet av 1800-talet. För värmeisoleringens skull kan det vara lämpligt att låta tillverka avtagbara ytter- eller innerdörrar för vinterbruk. Det kräver förvisso en del arbete att renovera gamla interiörer, men när arbetet är färdigt är det löpande underhållet litet och vi har fått ett boende med stora kultur- och skönhetsvärden.

Välbevarade interiörer har stora estetiska värden. Kakelugnar, väggfasta köksskåp och trägolv är kvaliteter som inte går att återskapa vid nyproduktion.

Trädgårdar

Trädgårdarna spelar en viktig roll för upplevelsen av de äldre husen. I kustsamhällenas äldre delar har det ofta inte förekommit trädgårdar från början. Här har tomtindelningen skett långt efter att husen byggdes vilket gör att det ställs höga krav på den som idag sköter marken. Det lummiga villaidealet med gräsmatta, häckar och skyddade uteplatser går inte att uppnå, istället är det andra kvaliteter som ställs i fokus. Eftersom 1800-talshusen ofta är byggda direkt på berget, utan sprängningar, är det vanligt med granithällar i direkt anslutning till husen. Dessa vackra och lättskötta partier kan med fördel kompletteras med planteringar i jordfyllda skrevor. Rosor, syren, fläder och oxel är exempel på träd och buskar som till sin karaktär passar väl in i kustsamhällena. Vintergröna buskar och barrträd, t.ex. gran, tall, cypress och tuja passar i regel dåligt.

Med sin kompakta barrskrud förtar de karaktären i samhällena och skapar slutna, mörka trädgårdar. Exempel på blommor som traditionellt varit vanliga i kustsamhällena är: ringblomma, solros, kaprifol, luktärt, lökväxter (tulpan, påsklilja, pingstlilja, snödroppe, krollilja), akleja, löjtnantshjärta, stockros och lavendel.

Som tidigare nämnts är det viktigt att behålla öppenheten mellan husen. Eftersom utrymmena i regel är små är det bra om man inte ”täpper igen” med höga staket och kompakt växtlighet. Diskret utformade uteplatser på marken är i de allra flesta fall att föredra framför trädäck och okänsligt utformade verandor.

Trädgårdar från 1920-talet och framåt är ofta helt annorlunda. På 1920-talet började man att reglera fastigheter och anlägga tomter. Vid denna tid kom alltså de privata trädgårdarna till kustsamhällena. Till skillnad från tidigare arbetade man nu med terrasser och gräsmattor. Tomterna är vanligtvis små och växtligheten gles. I områden som är byggda mellan 1920-talet och 1960-talet finns större möjligheter att skapa insynsskyddade uterum. Dock bör man respektera kopplingen mellan gatan, trädgården och husen och undvika tät växtlighet och oproportionerliga verandor.

Lätt växtlighet som syren, rosor och fruktträd passar väl in i de täta miljöerna. Ett högt staket eller en granhäck hade ”täppt till” ett trädgårdsrum som detta.

Små detaljer skapar stora kvaliteter. Ett väl utformat staket med smala ribbor passar perfekt till en blommande syrenbuske.

Lokal bebyggelsehistoria

Sammanfattning:

Sotenäs har under historien präglats starkt av havet och de traditionella näringarna; fiske, sjöfart och stenhuggeri. Kontakten utåt har under historien varit betydande och inneburit att olika kulturella impulser snabbt anammats. Bebyggelsekulturen har hämtat inspiration såväl från norska/nordsvenska kulturtraditioner som från danska/västeuropeiska. De homogena, täta trähusmiljöerna utvecklades först i mellersta Bohuslän, därefter spred de sig åt norr och söder. Den byggbara marken var liten och naturgeografiska, sociala och kulturella mönster kom att styra byggnadernas inbördes placering. Husen byggdes i ett tätt gytter på allmän mark. Genom fastighetsregleringar i mitten av 1900-talet förändrades stadsbilden. Nu började trädgårdar anläggas. Samtidigt höll man kvar många traditionella drag i husens utseende. Sedan 1960-talet har prefabricerade hus dominerat nyproduktionen. Detta har inneburit att det i samhällenas utkanter vuxit upp traditionella villaområden som har lite att göra med den äldre byggtraditionen.

Inledning

För att förstå vår samtid måste vi förstå historien. De samhällen vi idag ser är resultatet av långa historiska processer. När vi bygger om och bygger nytt idag har vi mycket att tjäna på att ha kunskap om gårdagens byggande och planeringsformer. Med utgångspunkt i resonemanget om estetik och arkitektur sker här en kort genomgång av

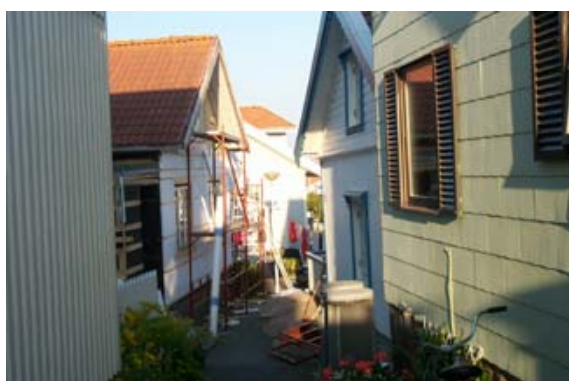
Sotenäs bebyggelsehistoria. För mer omfattande beskrivningar av de olika samhällenas historia hänvisas till referenslitteraturen under rubriken ”vidare läsning”.

Kustsamhällenas tidiga planeringsformer

Kustsamhällena i Sotenäs började växa fram på 1500-talet. Under sillperioderna intensifierades byggandet och på 1700-talet etablerades permanenta samhällen som sedan dess varit bebodda. Samhällena expanderade då sillen gick till och avfolkades då fisket hade problem. Detta gör att vi tydligt kan följa de den samhällsekonomiska utvecklingen i bebyggelsen. När stenindustrin blev en viktig utkomstkälla på 1800-talet kom även denna att påverka den byggda miljöns utveckling. Fisket och sjöfarten ledde till att man fick mycket impulser utifrån. I byggnadskulturen hämtades influenser från såväl Norge som Danmark. Det tidiga bohuslänska byggandet fick alltså drag av både den norska och nordsvenska byggnadskulturen och den danska/västeuropeiska. Det var i princip en allmogekultur som uppförde hus med strängt praktiska krav. I takt med att samhällena etablerades mer permanent började den bohuslänska byggnadskulturen utveckla helt egna karaktärsdrag. I brytpunkten mellan lokala hantverkstraditioner och klassicistisk arkitektur skapades en bebyggelsekultur som inte finns någon annanstans. Naturens förutsättningar; havet, landskapet och klimatet, skapade täta, myllrande miljöer som uppvisar stora estetiska och kulturhistoriska kvaliteter.

Fisket krävde täta, kustnära samhällen där rummen mellan byggnaderna utgjorde skydd mot det stränga klimatet.

Vid en första anblick ter sig den övergripande strukturen vara kaotisk och slumpmässigt framvuxen. Byggnader av vitt skilda storlekar och användningsområden står till synes huller om buller. Vid vattnet står sjöbodan uppradade, längre inåt land ligger husen i ett tätt gytter. I oordningen finns dock tydliga mönster. Terrängen är nämligen mycket effektivt utnyttjad. Äldre tiders fiskar- och stenhuggarbefolkning var beroende av att den

byggda miljön svarade mot de hårda praktiska krav som verksamheterna krävde. I bebyggelsen samspelar därför estetik, funktion och landskap på ett sätt som vi sällan kan återskapa idag. Husen placerades på ett sätt som är idealiskt ur klimatsynpunkt, och de flesta hus har åtminstone en siktlinje mot vattnet. Mellan byggnaderna skapades läga platser där många arbetsmoment kunde utföras. Eftersom marken var allmän fanns inga anledningar att anlägga trädgårdar eller andra privata uterum. Ända in på 1900-talet användes slanor för att markera nya husplaceringar. Den som ville bygga lade ut slanor på marken och hade ingen flyttat på dem efter ett par veckor var det fritt fram att börja bygga. Det sätt som byggnaderna anpassar sig till landskapet, både vad gäller placeringen i förhållande till höjder och varsamheten om hållarna i direkt anslutning till husen, är ett resultat av denna princip som satte det gemensamma före det privata.

De unika planeringsformer som tillämpades i Bohuslän under 1800-talet gav upphov till en bebyggelse som uppfördes på landskapets villkor. Jämför denna eleganta placering med de omfattande ingrepp som krävs för att bygga villor idag!

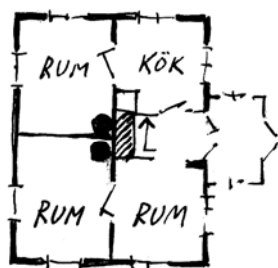
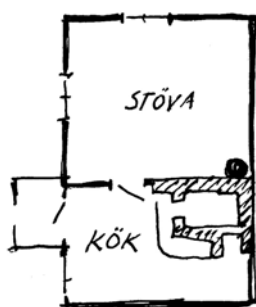
I samhällena på Sotenäset finns många exempel på dessa planeringsformer. Detta gäller i synnerhet de samhällen där fisket och sjöfarten utgjorde de viktigaste näringskällorna; Smögen, Kungshamn, Bovallstrand och Hunnebostrand. I orterna som dominerades av stenhuggeri är bebyggelsetraditionen delvis annorlunda. I Ulebergshamn, på Bohus Malmön och i delar av Hunnebostrand finns en bebyggelsetradition med glesare husplaceringar, raka gator och en blandning av enfamiljshus och hyreshus för arbetare. För stenhuggarna var närheten till vattnet och sjöbodarna inte så viktig, därför radades husen upp längs gator och försågs med små trädgårdstäppor.

Stenhuggarbebyggelsen i Ulebergshamn har andra karaktärsdrag än fiskarbebyggelsen. Raka gator och grönskande trädgårdar ger samhället sin speciella karaktär.

Äldre hustyper

Under 1700-talet och det tidiga 1800-talet var merparten av de hus som byggdes i Sotenäs *enkelhus*, d.v.s. små enplanshus med en storstuga som upptar hela husets bredd. Vanligtvis fick enkelhusen endast en låg förrådsvind men i vissa samhällen, t.ex. i Ulebergshamn, var det vanligt med förhöjt väggliv och vindsvåning med sovloft. Enkelhuset, eller ”enkelstugan” återfinns över hela Sverige och utgör en praktisk och grundläggande lösning på allmogens boende. Under 1800-talet byggdes många enkelhus i Bohuslän till med extra rum på långsidan och möblerbar vindsvåning. På det viset skapades de första *dubbelhusen*. Dubbelhuset är den gamla hustyp som är allra vanligast på Sotenäset. Eftersom det är så vanligt har dess form blivit själva utgångspunkten för den ”bohuslänska byggtraditionen”.

Överst planskiss och bild på enkelhus. Nederst dubbelhus. Dessa hustyper utgör huvudsakliga ”byggklossar” i samhällena på Sotenäs.

I princip består dubbelhuset av en bred rektangulär eller kvadratisk stensockel som bär ett 1,5-planshus med förhöjt väggliv. Namnet ”dubbelhus” kommer av att huset har en hjärtvägg vilket skapar två rum i husets bredd. Grundmuren är av sten och vanligtvis relativt hög. Detta gör att det nästan alltid finns en källarvåning under huset. På de riktigt gamla husen var denna i regel låg, i takt med att stenindustrin växte fram (och sten blev ett billigt byggmaterial) blev källarvåningarna högre och rummen här mer och mer användbara. Ovanpå denna ligger bottenvåningen. Den består i princip alltid av fyra rum vars proportioner följer husets yttermått. Ovanpå bottenvåningen ligger en vindsvåning med flackt sadeltak och förhöjda väggliv. Fönstersättningen följer rumsindelningen; två höga fönster per fasad på bottenvåningen, ett centralt fönster per gavel, flankerade av två små fönster närmare väggens möte med taket. Utifrån dessa gemensamma drag finns en

rad olika varianter på dubbelhuset. Vissa har verandor, andra har vidhängda trapphus, vissa är stora med hög takhöjd och rik fasadutsmyckning, andra små och enkla. En intressant egenskap hos dubbelhusen är att de ofta byggdes av prefabricerade delar från inlandet. De lokala hantverkarna murade grunden, satte ihop fasadelementen och försåg dem med utsmyckning. Husens arkitektur bestämdes dock på andra ställen. Detta gjorde att 1800-talets arkitekturideal blev mycket framträdande i Bohuslän. Fasadernas proportioner var medvetet utformade av byggmästare som verkade i samma tid som man runt om i Europa byggde pampiga stenhus i nyrenässansstil. Detaljerna fungerade väl tillsammans med helheten. Fönstrens form och spröjsindelning vilade på det gyllene snittets mått och kombinationen källarvåning i sten, hög bottenvåning i trä och låg vindsvåning har direkt hämtat inspiration från renässansens sätt att utforma byggnader med massivt fundament, paradvåning med höga fönster och ovanvåning som är lägre och enklare. Det är ett harmoniskt och klassiskt sätt att utforma bostadshus som återfinns i allt från de italienska renässanspalatsen i Florens och Rom till Göteborgs landshövdingehusområden. ("Gyllene snittet" är en matematisk relation som i den klassiska arkitekturen ansågs skapa harmoniska former. Snittet står för en relation mellan en mindre och en större del av en helhet, där den mindre delen står i samma proportion till den större som den större till helheten och tvärt om. Fönster som är formgivna enligt gyllene snittet har ett förhållande mellan höjd och bredd på ca 8:5.)

Dubbelhus med traditionellt utseende byggdes långt in på 1900-talet. Detaljerna ändrades med skiftande modeuppfattningar med grunddragen behölls. Successivt växte det fram lokala traditioner för utsmyckningen av husen. I början av 1900-talet började en viss exklusiv badortsbebyggelse växa fram, främst på Smögen. Här hämtades inspiration från den nationalromantiska våg som då svepte över den svenska konsten och arkitekturen. Mörka träfasader, utsmyckade verandor och tätt spröjsade fönster är karakteristiska drag hos dessa hus.

Kustsamhällellenas utveckling under 1900-talet

På 1930-talet inleddes en utveckling som är i högsta grad aktuell än idag. Fisket och stenhuggerinäringen började uppleva svåra tider. Den sammansvetsade och homogena kultur som funnits i de gamla samhällena började luckras upp eftersom de näringar som utgjort bas för kulturen sakta förändrades. Samtidigt gick tekniken framåt. Inom byggsektorn hände mycket. Husen kunde isoleras effektivt och var således inte längre beroende av kakelugnar och gjutjärnskaaminer för att hålla värmen. 1800-talets estetiska ideal som stod stadigt parkerade i den klassicistiska traditionen ifrågasattes. Stockholmsutställningens paroll "acceptera föreliggande verklighet" nådde ända till Sotenäs och husen kläddes i eternit och försågs med perspektivfönster. Dessutom började fastigheter regleras. Det var varken önskvärt eller nödvändigt att bygga hus i ett tätt gytter. Tomter kunde anläggas. Staket resas.

Från och med 1930-talet började alltså byggnadssättet att förändras. Fortfarande byggdes nästan bara villor, men de blev större och samhällena glesare. Dock behölls många av de karaktäristiska dragen från de äldre husen. De tegelklädda sadeltaken, de förhöjda väggliven och de ljusa färgerna var ett arv som man inte tummade på. Dock blev taken brantare och utsmyckningarna färre. Dessutom möjliggjorde de större trädgårdarna nya användningsområden för de lokala materialen. Murar, terrasser och trappor utformade i granit blev en viktig del av gaturummen. Kombinerat med trädslag som syren och oxel skapades många miljöer som än idag vittnar om stark rumskänsla hos planerarna. De trånga gatorna, husen som är eleganta variationer på samma tema och trädgårdarna som med den luftiga vegetationen väl harmoniserar med samhället som helhet – det är 1930-

40-talsmiljöer när de är som vackrast. Med god kännedom om den äldre tidens byggprinciper kunde de nya strukturerna inlemmas i de gamla utan att några oönskade kontraster uppstod.

Under 1900-talets mitt förvärrades dock krisen i de traditionella näringarna. Det småskaliga stenhuggeriet dog nästan helt, fisket effektiviserades och båttrafiken längs bohuskusten drabbades av lönsamhetsproblem. Samtidigt började Sotenäs bli allt populärare som semesterområde. I takt med att den svenska boendestandarden ökade blev den äldre bebyggelsen allt mer omodern. Många gamla trähus i samhällenas centrum köptes upp av sommargäster, vissa med rötter i bygden, andra helt utsocknes. Produktionen av åretruntvillor minskade. De hus som byggdes uppfördes dock i samma anda som tidigare men tomterna blev större och husen klättrade längre upp på bergssluttningarna.

På 1930-talet förändrades estetiken i småhusbyggandet. Fastighetsindelningen tillät små trädgårdar och områden började planeras på papper. Husen fick perspektivfönster och enklare exteriörer.

Typhus och bohuslänska förhållanden

På 1960-talet drog miljonprogrammet igång runt om i Sverige. En miljon bostäder skulle byggas inom loppet av tio år, snabbt effektivt och storskaligt. All koppling med äldre tiders ideal bröts och i byggandet eftersträvades så stor grad av prefabricering som möjligt. För småhusmarknaden kom detta att få stora konsekvenser. Att bygga villor på fabrik var någonting som låg i den nya tidens anda. Istället för att hantverksmässigt bygga husen på plats fanns nu tekniken att förtillverka moduler som sedan bara behövde sättas ihop på byggplatsen. I Småland byggdes åtskilliga gamla sågverk om till moderna typhusfabriker och deras produkter transporterades ut över landet. Med detta dog en stor del av den lokala svenska byggtraditionen. Att anpassa någonting så komplicerat som ett hus till modern fabriksstillverkning kräver nämligen avsevärda förenklingar. De byggtekniska kraven på ett prefabricerat hus är många – avståndet mellan väggreglarna bör vara likadant överallt, mellanbjälklaget bör bäras av en centralt placerad hjärtvägg vilket leder till stora hallar och små vardagsrum, de smala modulmåttan omöjliggör breda fönster och rum som sträcker sig genom hela huskroppen, m.fl. faktorer som försvårar speciallösningar.

På 1970-talet började det byggas typhus i Sotenäs. Vid denna tid omvandlades fler och fler gamla hus till fritidshus och det uppstod behov av att bygga nya året-runtbostäder. Sedan 1970-talet har nybyggnaden av villor och fritidshus till stor del bestått av prefabricerade typhus. Dessa hus ligger ofta runt de gamla samhällena i områden som skiljer sig mycket från de äldre delarna vad gäller vägnät och landskapsanpassning. Husen har större trädgårdar och är uppradade kring återvändsgator. Detta skapar villaområden som på ett helt annat sätt är planerade med bilen i centrum. Ofta kräver typhusen stora

ingrepp i landskapet för att kunna sättas upp. Att "plana ut" kuperade bergstomter genom sprängning och utfyllnader är ett sätt att möjliggöra gjutning av plattor som inte tar särskilt stor hänsyn till landskapets särart. Den fina landskapsanpassning som kännetecknar gammal bohuslänsk bebyggelse återfinns sällan i det moderna typhusbyggandet. Trots detta har många hus hämtat inspiration från den äldre bebyggelsen. På senare år har det blivit populärt att smycka ut husen med "gammaldags" attribut som snickarglädje och spröjsade fönster. Kombinerat med stora fönsterväggar och verandor kan detta få märkliga estetiska resultat. Till skillnad från tidigare epokers byggande saknar dagens typhusbyggande tydliga arkitektoniska värderingar. Det står varje byggare fritt att ställa samman gamla och nya former. Ofta blir helheten lidande, hus av olika storlek med olika utseende ställs bredvid varandra utan några tankar om samordning.

Nybyggda typhus i Väjern. Husen har lånat vissa drag från 1800-talets bebyggelse, men i storlek, landskapsanpassning och utförande skiljer de sig ändå kraftigt från den traditionella bebyggelsen.

Se platsen!

Sammanfattning:

Att respektera omgivningen är en central fråga vare sig vi bygger om eller bygger nytt. Ett hus i skogsbrynet har andra karaktärsdrag än ett hus vid vattnet. De olika miljöerna ställer olika krav på byggandet. Lär vi oss att bygga i harmoni med landskapet kan vi utveckla de unika relationer mellan plats och byggnad som finns i Sotenäs.

- I kustsamhällenas äldre delar måste vi respektera den äldre bebyggelsen och dess mycket speciella stadsplaneformer.
- I kustsamhällenas nyare delar är anpassningen till naturen den viktigaste frågan.
- I kustnära lägen utanför tätorter måste vi vara mycket försiktiga då vi fogar in nya byggnader. Medveten anpassning till landskapet är nödvändig.
- På inlandet skall vi tänka på relationen mellan fält, skogsbryn och berg. Byggnader bör placeras lågt nära skogsbryn eller branter.

Att förhålla sig till Sotenäsets olika miljöer

Vare sig man bygger om ett gammalt hus eller bygger nytt är anpassningen till platsen en grundläggande fråga som man måste ta ställning till. I Gerlesborggskolans skrift "Bygga Bohuslänskt" konstateras följande:

”Den bohuslänska miljön består i stora drag av fyra enheter: havet, berget, dalen och bebyggelsen. Bebyggelsen är landskapets klädedräkt, det beror på oss hur den passar. Landskapskroppen likväl som människokroppen har sina mått och proportioner – man kan inte hänga på vilka kläder som helst. Den äldre bebyggelsen klär landskapet bra”

Bohusläns landskap är mycket speciellt med kala klippor längs kusten, bördig jordbruksmark inåt land och ett ständigt växelspel mellan branta granitformationer och platta fält. I detta öppna och exponerade landskap har man historiskt sett varit mycket duktiga på att foga in byggnader. Klipplandskapet är vid sidan av havet det starkaste formelementet i det bohuslänska kustbandet. De dramatiska bergsformationerna, skapade av inlandsisen och bearbetade av tidigare epokers stenhuggeriverksamhet, utgör ramen för kustsamhällena. Kontrasten mellan inlandets bördiga dalar och kustens karga klipplandskap är mycket karakteristiskt för den bohuslänska kulturmiljön, och samhällena ligger som små täta klungor vid vattnet. Många av de principer som förr användes för att placera byggnader håller idag på att glömmas bort. Både vid nybyggnad och vid ombyggnad är det viktigt att vi lär oss utforma den byggda miljön med naturen – inte mot den. Detta stycka behandlar de fyra huvudsakliga sammanhang som man möter på Sotenäs.

Kustsamhällenas äldre delar

I kustsamhällenas äldre delar är relationerna mellan husen den viktigaste faktorn att ta hänsyn till. Ofta ligger husen så tätt att det bildas gränder och prång snarare än trädgårdar. Samhällsformen är unik för Bohuslän. När vi renoverar hus är det viktigt att ha helheten i åtanke. Kustsamhällena är så täta att det inte går att betrakta husen som enheter. För att den kulturhistoriskt intressanta miljön skall bibehållas är det av yttersta vikt att alla hus rättar sig efter samma regler. Ett bjärt pastellfärgat hus kan förstöra en annars intakt och vacker miljö. Kustsamhällenas bebyggelse kännetecknas av en pragmatisk estetik, där skönheten till stor del kommer av ändamålsenligheten i utförandet. Boende, arbete och fritid sköttes på samma ytor, i och runt husen. Idag är levnadsförhållandena annorlunda än för hundra år sedan. För att bibehålla kulturmiljön måste därför vissa moderna boendekrav (fristående garagebyggnader, insynsskyddade trädgårdar mm) ibland styrka på foten. Istället får den som bor i ett kustsamhälle andra kvaliteter, många gånger sådana som aldrig kan återskapas i nyproducerade områden.

Kustsamhällenas centrala delar är känsliga miljöer där anpassning till den äldre bebyggelsen är viktig. Bergen som ramar in samhällena är viktiga för den estetiska upplevelsen.

I de fall där det är aktuellt med nybyggnad i direkt anslutning till äldre bebyggelse är det önskvärt att låta den nya bebyggelsen låna drag av den äldre. Detta för att det traditionella bohuslänska dragen inte skall gå förlorade. Relativt flacka lertegelklädda sadeltak, förhöjda väggliv och ljusa träfasader är karaktäristiska drag hos det klassiska dubbelhuset. Det är dock på sin plats att poängtera att olika platser har olika historiska sammanhang. I många fall är det landskapet snarare än den äldre bebyggelsen som är det starkaste formelementet i omgivningen. Mer om dessa frågor kan du läsa under rubriken ”Att bygga nytt i känsliga lägen”

Kustsamhällenas nyare delar

Stora delar av samhällena i Sotenäs är ganska traditionella villaområden från 1970-talet och framåt. Många nybyggnadsprojekt ligger i denna typ av områden, och ofta finns detaljplaner upprättade. Det är ändå värt att beröra dem här eftersom det många gånger är visuellt exponerade områden, ofta högre belägna än de äldre delarna.

När vi bygger nytt eller utför tillbyggnader i nyare områden är det framför allt viktigt att tänka på landskapet. En kuperad bergstomt lämpar sig dåligt för typhus som är ritade för plana tomter med rik vegetation. När landskapet är komplicerat är det husen som skall anpassa sig. Okänsliga sprängningar och utfyllnader blir så gott som alltid fula och klumpiga inslag i miljön.

Kustnära lägen utanför tätorter

Sotenäs kommun har en lång kuststräcka som till stora delar är obebyggd. I många områden finns dock en gles småhusbebyggelse i nära anslutning till havet. Det rör sig alltid om mycket exponerade lägen där de estetiska kraven på nybyggnader är stora. På samma sätt som i samhällena uppvisar den äldre bebyggelsen i denna typ av lägen en imponerande känslighet för landskapet. Ett mycket fint exempel är husen på Fykan, längst ut på Ramsviklandet. Såväl boningshusen som sjöbodarna ligger placerade på ett sätt som gör att de smälter in i landskapet på ett elegant och estetiskt tilltalande sätt. Att sköta hus i denna typ av lägen ställer höga krav på ägaren, både vad gäller underhåll av själva huset samt skötsel av marken runt omkring.

Husen på Fykan skapar en liten by där den bohuslänska naturen är som vackrast. Den estetiska kunskap som gett husen sitt utseende och sin placering är imponerande.

När man bygger nytt i exponerade lägen utanför samhällena är anpassningen till landskapet a och o. Hus bör placeras på ett diskret sätt, gärna nära bergssidor, endast i undantagsfall på bergstoppar. Onödiga sprängningar skall undvikas.

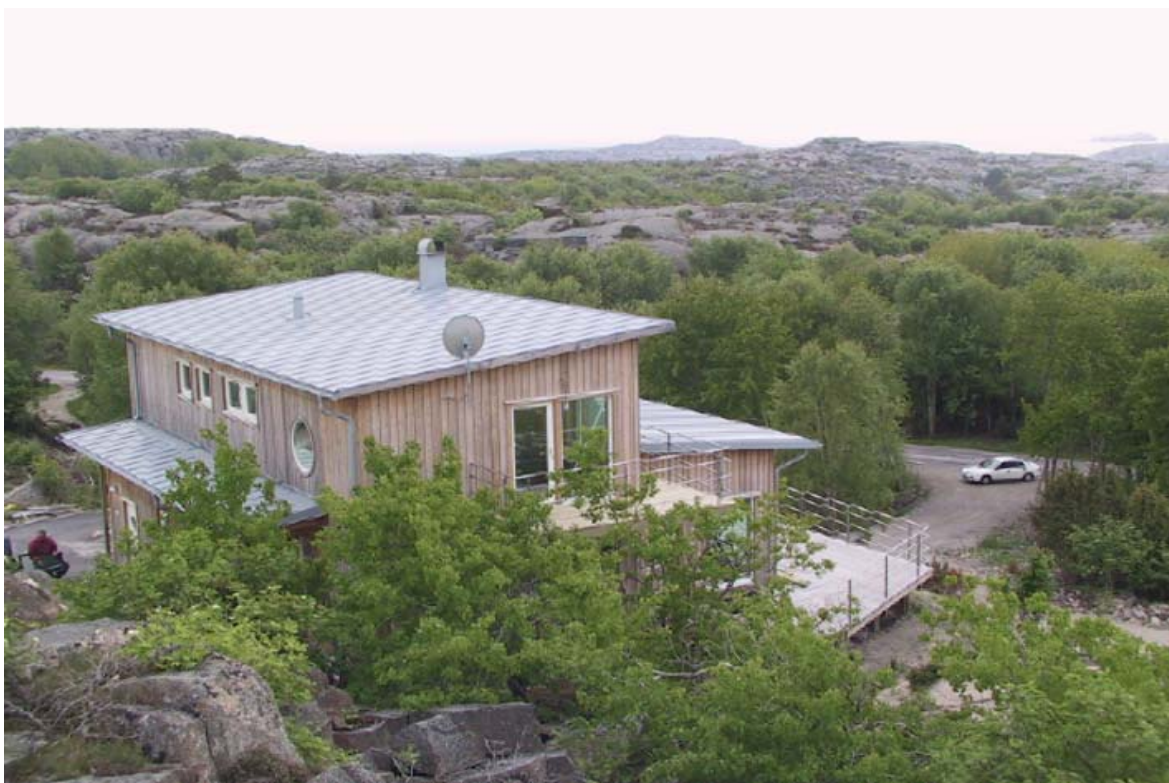
Inlandet

Sotenäs inland har en helt annorlunda karaktär jämfört med kusten. Det är ett grönskande landskap med platta slätter och artikulerade bergspartier. Slätterna är gammal havsbotten så till viss del kan inlandet liknas vid ett hav med öar. Jämför vi denna landskapstyp med den flackt kuperade typ som t.ex. är vanlig i Västergötland kan vi snabbt konstatera att de ställer olika krav på byggnader. I Bohusläns inland bör man, liksom längs kuststräckan, sträva efter att placera byggnader i mötet mellan berg och platt mark. Det är svårt att på ett naturligt sätt låta husen klättra uppför sluttningarna. Det traditionella sättet att bygga i inlandet kan vi studera på många ställen. Dubbelhusets resliga sockelvåning och fina proportioner passar mycket väl i kanten av fält, mot skogsbryn eller bergssidor. En del nyare hus har misslyckats med att ”höra hemma” i landskapet. De ligger istället mitt på fält eller uppe på berg. I båda fallen blir anpassningen till landskapet lidande. På Sotenäs inre delar finns många vackra och kulturellt värdefulla miljöer. Dessa är minst lika viktiga att värna om som kustsamhällena. Eftersom man i stora områden tillåts göra vissa ingrepp i husen utan att söka bygglov ligger ett stort ansvar på de enskilda fastighetsägarna. Inför en ombyggnad bör vi konsultera arkitekt eller antikvarie för att tillse att de estetiska värdena inte förvanskas.

Sotenäs har ett vackert och karaktäristiskt inland. Branta bergsryggar reser sig från bördiga fält. Inslaget av ädellövskog är stort. Byggnader placeras med fördel i brytpunkten mellan platt mark och skog. Aldrig mitt på fält eller uppe på bergstoppar.

Att bygga nytt i känsliga lägen

Sammanfattning:

När vi bygger nytt i Sotenäs kommun är det ofta frågan om exponerade tomter i känsliga lägen. Detta kapitel syftar till att precisera vad vi bör tänka på när vi bygger nytt. Innehållet kan sammanfattas på följande vis:

- Respektera landskapet! I den karga kustnaturen bör hus anpassas efter topografin, aldrig tvärt om. Onödiga sprängningar och utfyllnader skapar oläkbara sår i landskapet och skall alltid undvikas.
- Se inte tomten som en isolerad ö, utan tänk på relationen till naturen och den omkringliggande bebyggelsen. Rummet mellan byggnaderna är lika viktigt att planera i förväg som själva husets utformning.
- Snickarglädje och fuskpröjs är inga garantier för att ett hus passar i Bohuslän. Ett modernt och väl genomarbetat formspråk kan vara väl så bra som ett historieinspirerat.

Inledning

Att bygga nytt i Sotenäs känsliga miljö innebär ett stort ansvar. De hus som byggs idag påverkar miljön under överskådlig framtid, och varje byggprojekt innebär ett ingrepp i

landskapet. Samtidigt ligger det en stor möjlighet i att bygga. Skapar vi vackra och arkitektoniskt genomarbetade byggnader och samhällen idag kommer de att räknas som värdefulla kulturmiljöer imorgon. Det är svårt att ge generella råd kring hur nya hus skall utformas. Några centrala frågor kan dock poängteras. Att anpassa husen till landskapet samt minimera sprängningar och utfyllnader är mycket viktigt, i synnerhet i kustnära och exponerade lägen. En annan viktig fråga är att arbeta medvetet med husens formspråk. Vill vi bygga hus i 1800-talsstil är det nödvändigt att känna till de estetiska regler som styrde husens utseende vid denna tid. Annars är risken stor att vi hamnar i en ytlig estetik som varken har den klassiska eller den moderna arkitekturens kvaliteter. Vill vi däremot bygga modernt är det viktigt att vi respekterar omgivningen och inte skapar splittrade miljöer. En skicklig arkitekt kan skapa kontraster mellan nytt och gammalt som förskönar platsen. Slarvig formgivning kan få motsatt effekt. *Sammanhanget*, både med naturen och med den omkringliggande bebyggelsen är en central fråga.

Bygg i harmoni med landskapet!

Den allra viktigaste frågan för nya hus i Sotenäs är att anpassa sig till landskapet. Bohusläns istidsskulpterade granitformationer är en världsunik naturform. Här kan stora estetiska kvaliteter uppnås, om vi lär oss att bygga med landskapet och inte mot det. De hus som byggs idag är till stor del prefabricerade typhus som är ritade för att passa ”överallt”. Överallt syftar allt som oftast på lummiga trädgårdstomter i inlandet; det är ju i dessa miljöer som nästan alla hus hamnar. Att bygga typhus i Bohusläns karga granitlandskap innebär nästan alltid stora ingrepp i den känsliga miljön. Typhusen kräver ofta plan mark för att kunna ställas upp (det vanligaste grundläggningssättet för småhus i Sverige är att gjuta en platta på marken). I Bohusläns kustband är i princip alla tomter belägna på mer eller mindre kuperad bergsmark. Det innebär att tomterna måste anpassas. Detta kan göras antingen genom att planspränga dem eller genom att ta upp landskapets höjdskillnader med utfyllnader eller sockelvåningar. Plansprängning kan leda till stora negativa konsekvenser då man förstör landskapets främsta kvalitet – det vackra berget. Sockelvåningar och betongmurar kan bli fula och klumpiga om de inte är väl integrerade i husets formspråk. De är dock ändå att föredra framför utfyllnader som kan bli mycket trista inslag i landskapet.

Skickligt utformade hus kan förhöja skönheten hos vackra landskapsrum. Det kräver dock stor kunskap för att lyckas. Förr satt kunskapen i händerna hos den lokala befolkningen. Idag översköljs vi av bilder på vräkiga villor. Det kan vara lätt att förbise de självklara kvaliteterna i mötet mellan byggnaden och platsen.

När vi planerar att bebygga kuperade tomter i exponerade lägen bör vi alltså konsultera en arkitekt. På detta sätt kan vi få hjälp att se tomtens förutsättningar och utforma hus som inte förstör landskapets kvaliteter. Väljer vi ändå att bygga prefabricerade hus kan arkitekten hjälpa till med råd om husets placering, planeringen av tomten och anpassningen till omgivningen. Våga ställ krav på entreprenören vid byggandet! Att foga

in hus i landskapet på ett estetiskt tilltalande vis handlar till stor del om att inte fördärva naturens ytskikt vid byggandet. Hus från 1800-talet är i regel byggda direkt på berget utan att några som helst ingrepp har behövts. Att kunna gå direkt ut på en orörd bergshäll är en kvalitet som är förunnat de boende i Bohusläns kustband. Det är en kvalitet att värna om.

I dagens villaområden är det vanligt att markarbetena för vägdragningar o.dyl. förstör granitlandskapet runt husen. Utfyllnader leder till att husen hamnar högre än de borde.

En annan viktig fråga som berör nya byggnaders är hur de anpassar sig till landskapet i den stora skalan. Den traditionella bohuslänska bebyggelsen grupperades i de låglänta delarna mot vattnet. I takt med att den byggbara marken i dessa lägen tagit slut har bebyggelsen kommit att klättra högre och högre upp på bergen. För samhällenas karaktär är detta inte helt oproblematiskt. På många ställen i Sotenäs är det inte längre obrutna bergstoppar som ramar in samhällena, utan moderna typhus. Detta förändrar sättet man upplever bebyggelsen på. I vissa lägen kan den moderna bebyggelsen vara positiva tillskott, i andra lägen upplevs den som alltför dominerande. Skillnaderna ligger ofta i hur väl utformade husen är. När man bygger i planlagda områden som är högt belägna är det ytterst relevant att noggrant fundera igenom hur huset kommer att upplevas från olika platser. Stora villor med veranda och garage kan bli väldigt dominerande, vilket leder till negativa konsekvenser för helheten. Tänk på att alla fönster med havsutsikt också ses från havet! Många gånger kan det vara mer raffinerat att ha havsutsikt från ett väl utformat rum (och låta andra rum vända sig mot det vackra berget) än att eftersträva att alla husets fönster vänder sig mot vattnet.

Rummet mellan byggnaderna

Många nybyggnadsprojekt i Sotenäs kommun ligger inom detaljplanerade områden. Inte sällan är det frågan om områden som bebyggs under en relativt kort period. Privatpersonen köper sina tomter och köper hus från olika leverantörer. De rum som bildas mellan husen blir ett närmast slumpmässigt resultat av alla olika hus som byggs. Så har inte alltid varit fallet. Under tidigare delen av 1900-talet planerades villaområden noggrant innan de byggdes vilket skapade vackra helhetsmiljöer där gator, parker, trädgårdar och hus samverkar. Vare sig vi fogar ett nytt hus till ett befintligt område eller bygger flera nya hus samtidigt är det av mycket stor vikt att fundera igenom hur området *som helhet* kommer att upplevas. Idag är villabyggandet väldigt individualistiskt. Ofta prioriterar husbyggare att det egna huset skall vara högt och ha utsikt än att området som helhet skall bli vackert. I husföretagens kataloger presenteras ofta husen mot vit bakgrund, utan något sammanhang. När vi bygger nytt i Bohusläns säregna natur är rummet mellan byggnaderna mycket viktigt att tänka på. I lummiga villaområden med stora trädgårdar kan husen vara byggda i olika stilar och ha olika storlekar utan att

området som helhet upplevs disharmoniskt. I kustbandet ställs mycket högre krav på samordning och medvetet utformade uterum för att det skall bli vackra miljöer. I de äldre delarna av kustsamhällena finns just denna samordning, hustyperna liknar varandra, husen ligger tätt och material, färger etc återkommer. Samtidigt finns en variation och en rumslig spänning som gör att det inte blir monotont. *I vackra villaområden finns en variation inom givna ramar.* Diskutera därför formspråk och planering med grannarna! Skall husen bilda en vacker helhet krävs kanske gemensamt utformade terrasser, häckar som följer flera hus, harmoniserande färgskala och en medvetenhet om hur husen är placerade på tomterna. I detaljplanerna finns tankar om hur området som helhet bör gestaltas. Följer vi gemensamma mål får vi mer än bara ett eget hus att bo i, vi får ett vackert och genomtänkt område att vistas i.

Samordning av t.ex. takvinklar och färgskala är viktig för att områden inte skall bli röriga. För att ett område skall bli riktigt vackert krävs dock en mer noggrann planering av utemiljön.

Arkitektens roll i småhusbyggandet

Historiskt sett har arkitektens inblandning i småhusbyggandet varierat. Under 1900-talets första hälft var arkitekter djupt involverade i allt ifrån planering av gatunät och trädgårdar till detaljer på husen. Resultatet blev vackra trädgårdsstäder, främst i de större städerna.

Under 1900-talets första hälft var villan en central uppgift för landets arkitekter. I storstäderna uppfördes många områden med arkitektoniska helhetsambitioner. Allt från gator, parker och trädgårdar till husvolymen och små detaljer samspelar. Detta kräver samordning så att alla byggare strävar mot samma mål.

Det småhusbyggande som skedde i Bohusläns kustsamhällena under 1800-talet var ett brukarstyrt byggande där den estetiska känslan satt ”i händerna” på hantverkarna som byggde. Kombinationen av fiskar- och stenhuggarbefolkningens kunskap om naturen och klimatet samt fasadernas strikta följsamhet mot den klassiska arkitekturen och snickarnas hantverksskicklighet byggde estetiska värden utan någon övergripande planering. Värden som väl motsvarar de som finns i ”planerade” kulturmiljöer som

Gamla Stan i Stockholm eller Lorensbergs villastad i Göteborg. Med detta i åtanke kan vi sluta oss till att vackra och genuina miljöer antingen skapas i ett medvetet arkitekt- och planeringsarbete eller genom allmogens praktiska byggande. Kustsamhällena i Sotenäs är exempel på det senare. Idag skiljer sig dock förutsättningarna för byggande kraftigt från de som rådde för hundra år sedan. Man bygger inte längre med klimatet, landskapet och fisket som yttre ramar. I denna situation måste ett medvetet arkitektarbete till, annars är risken stor att byggandet blir produktionsinriktat och fokuserat på enskilda objekt, vilket leder till att de nya områden som skapas blir torftiga och slätstrukna. Moderna villaområden får ofta karaktären av typhusmattor som tar dålig hänsyn till platsen. Det lokala sammanhanget glöms då bort.

Vid 1900-talets mitt var villabyggandet starkt präglad av den funktionalistiska arkitekturen. Man ville bygga vackert och landskapsanpassat, utan att försöka återskapa 1800-talets formspråk.

Förhållandena för är så annorlunda idag att det inte är meningsfullt att försöka återskapa traditionsbyggandet. Det byggande som på 1800-talet gav upphov till utpräglade kulturmiljöer finns inte längre. Planering och byggande är skilt från varandra och utförandets kvalitet garanteras inte längre av skickliga lokala hantverkare. Istället är det generellt formgivna typhus, bygga på fabrik i någon annan del av landet, som uppförs. Sättet på vilket vi idag kan skapa byggnader och områden som tar hänsyn till platsens förutsättningar är genom arkitektarbete i olika led. Dels behövs det i upprättandet av planer, dels behövs det i ritandet av de enskilda husen.

Nya byggnaders formspråk

Frågor om nybyggnad och ombyggnad är på många sätt närbesläktade. Den grundläggande frågan är att förvalta och utveckla den gemensamma miljön så att även kommande generationer kan uppleva de unika miljöer som bara finns i Bohusläns kustband. När vi skall utforma nya byggnader bör vi hela tiden ha det lokala sammanhanget – omgivningens geografi och bebyggelsehistoria - i åtanke. Med kunskapen om hur man tidigare löst gestaltungsfrågorna är det lättare att ta ställning till hur vi skall bygga idag. I vissa fall är det kanske motiverat att söka anpassa byggnaderna efter såväl naturen som traditionen. I andra fall kan vi kanske tillåta oss att hämta influenser utifrån och skapa nya former.

Många gånger är det mer givande att fundera över husens relation till platsen än om husen har ”bohuslänska” drag som sadeltak och fasader med stående träpanel. Dessa drag anspelar på fiskarbebyggelsen från 1800-talets andra hälft, alltså bara en (om än viktig) epok i kustbebyggelsens historia. Skall nya hus anpassa sig efter 1800-talsbebyggelsen måste vi kunna motivera det väl utifrån platsens förutsättningar, annars vänder vi direkt ryggen till den moderna arkitekturen vilket hotar att göra den nya bohuslänska bebyggelsen till en pittoresk kuliss. Det är långt ifrån alla stadsrum i

Bohuslän som präglas av 1800-talets fiskarbebyggelse. Vid nybyggnadsprojekt måste man hela tiden ställa det mycket lokala sammanhanget, den visuella omgivningen, mot landskapets övergripande egenskaper. I många fall är naturen, snarare än den historiska bebyggelsen, det dominerande formelementet och då är det inte alls säkert att tegelklädda sadeltak alltid måste eftersträvas. Vi rör oss alltså i en skala av stadsrum som spänner från täta miljöer av mycket stort kulturhistoriskt värde till miljöer som präglas av moderna typhus och verksamhetslokaler utan egentlig platsanpassning. Den röda tråden är klippnaturen och det geografiska sammanhanget. De olika miljöerna ställer upp olika förutsättningar, och det är dessa vi måste förhålla oss till.

Formspråket hos detta prisbelönta fritidshus visar med stor tydlighet hur väl moderna former kan passa i den bohuslänska naturen. God arkitektur och hantverksmässigt byggande kan tillsammans skapa stora kvaliteter. (Foto: Landström Arkitekter)

Det är alltså viktigt att vi behandlar varje miljö efter dess unika förutsättningar. Arbetar vi utifrån definierade områden kan vi konstatera att det visuella sambandet mellan hus som ligger nära varandra är en central fråga. Stadsrum och gator spelar lika viktiga roller som själva husen. De bohuslänska kust- och skärgårdssamhällena är mycket utpräglade helhetsmiljöer. Det är sällan som natur och bebyggelse tillåter arkitektoniska "primadonnor". Relationerna mellan byggnad-landskap och byggnad-byggnad är hela tiden närvarande.

Om vi skall skapa harmoniska områden måste husen underordna sig gemensamma gestaltungsprinciper. Här samspelar färg, form och inbördes placering vilket ger upphov en vacker helhet. Formspråket är 1930-talets. Hur skall vi formge hus idag?

Ett exempel på hur man kan använda ett modernt formspråk som tar sin utgångspunkt i platsens geografiska och historiska förutsättningar är Akvarellmuseet i Skärhamn. Museets huvudbyggnad står i brytpunkten mellan ett verksamhets-/industriområde och den fria klippnaturen, ett sammanhang där relationen till tät 1800-talebebyggelse är svag. Arkitekterna har därför tagit fasta på volymen hos en magasinsbyggnad och sedan översatt denna till en modern form. En typ av indirekt tolkning av det lokala

sammanhanget. För bostadsbyggandet är det kanske ännu mer intressant att betrakta det sätt som de små ateljébygganderna vid museet möter stenlandskapet. Här har man arbetet med traditionella stadsplanedrag som att röra sig på en offentlig brygga samt skapa en rytm mellan enheter som är lika i storlek och utformning, men där formspråket skiljer sig kraftigt från traditionen. De enkla volymerna, den medvetna placeringen av byggnaderna samt varsamheten om stenens former har skapat en intressant arkitektonisk helhetsupplevelse där träet, glaset och graniten bildar en harmonisk helhet. Formspråket visar på intressanta möjligheter i det framtida bostadsbyggandet. Det är dock värt att påpeka att denna typ av formmässiga experiment kräver mycket stor skicklighet för att lyckas. Vad som fungerar i det ena läget kan vara fel i det andra.

Ateljébyggnaderna vid akvarellmuseet i Skärhamn är ett exempel på en grupp hus som skapar en relationen mellan vattnet och graniten. Formspråket är modernt – ändå upplever vi att byggnaderna är i harmoni med landskapet.

Ett modernt formspråk har andra förutsättningar än ett klassiskt. Naturfärgat trä och stora glaspartier fungerar här eftersom husets form tillåter det. Att både vilja ha traditionellt sadeltak, träfasad och stora verandor och fönster kan leda till konstiga kompromisser.

I vissa fall är det dock omöjligt att inlemma former som är alltför främmande. I direkt anslutning till äldre byggnader kan det vara motiverat att bygga hus som smälter in snarare än kontrasterar. Här handlar det om att på ett direkt sätt hämta inspiration från den äldre bebyggelsen och skapa nytillskott som bygger på dess gestaltungsprinciper. Att göra *pastischer*. Detta kan göras på många olika sätt. Den mest autentiska formen av pastisch får man genom att sätta fokus på en specifik tidsålder och kopiera dess byggande i allt från byggteknik till detaljformgivning. Detta är ett tidsödande och dyrt sätt att bygga som knappast är realistiskt i särskilt stor utsträckning. Motiven till att göra en autentisk pastisch kan vara att omgivningen är så homogen att främmande former skulle innebära en avsevärd förvanskning av helheten. Frångås autenticiteten är det av ännu större vikt att man kan motivera sitt formspråk. Att bygga moderna typhus i ”traditionell bohusstil” är mer problematiskt än vad det kan verka.

Som vi kan läsa under rubriken ”Sotenäs bebyggelsehistoria” handlade det traditionella bohuslänska byggandet i hög utsträckning om att foga hus till landskapet, att skapa täta och fungerande fiskeläger, samt att anamma den klassicistiska arkitekturens regler. Idag är det lätt att fokusera på det ytliga formspråket, att se sadeltak, träfasad och snickarglädje som garantier för att en byggnad passar i Bohuslän. Skall vi lyckas att bygga i ”traditionell” stil krävs mer än så. En djup känsla för den äldre arkitekturen är nödvändig. Kunskap om fasadproportionering, traditionella färger och relationen mellan husen är liksom hantverksmässig skicklighet förutsättningar för att resultatet skall bli lyckat. Många gånger är det bättre att titta på husets volym och hur det står i landskapet än hur dess fasader är utformade. Vi skall akta oss för att försöka smycka husen för att få dem att passa i bebyggelsetraditionen. Ett modernt typhus med 45 graders takvinkel kan inte se gammaldags ut hur mycket snickarglädje och plastspröjs vi än hänger på det. Våga även här ställa krav på hustillverkarna!

Dubbelhusets proportioner och material bör utgöra grunden för nutida pastischbyggande.

Ett exempel på en nybyggd villa där arkitekten utgått från dubbelhusets form men lekt med proportionerna. Det hantverksmässiga utförandet gör att formen smälter in. Pastischen är lyckad, även om man saknar den höga sockel som gamla dubbelhus vilar på.

*Formspråket hos gamla hus är ofta intimt sammankopplat med hantverksmetoderna. Om vi eftersträvar ”gammal stil” på nya hus är det viktigt att detaljarbetet håller hög klass.
(Foto: Nordstrand Frisenstam Rung Arkitektkontor)*

Vidare information

Detta dokument har givit en introduktion till bohuslänskt byggande. Det finns dock mycket mer information att tillgå. Nedan följer lite information om vart man kan vända sig med frågor om bohuslänsk miljö, nybyggnad och renovering, samt en förteckning av böcker som på olika sätt behandlar frågorna.

Vart vänder man sig?

Om du planerar att bygga nytt eller renovera är det alltid lämpligt att ta kontakt med kommunen i ett tidigt skede. På Miljö och Bygg finns en bred kunskap kring den lokala bebyggelsen. Funderar du på att anlita arkitekt kan en lämplig start vara att ta del av det informationsmaterial som Sveriges Arkitekter tillhandahåller. På webbsidan www.arkitekt.nu finns en förteckning över ett stort antal arkitektkontor som är anslutna till Sveriges Arkitekter liksom praktiska råd till den som funderar på att anlita arkitekt.

För mer generell information kring den lokala byggtraditionen finns föreningen "Bohuslänska Hus" som fungerar som kunskapsbank i frågor om villabyggnad, ekologi och traditionella byggmetoder. Föreningen äger ett nyligen renoverat 1800-talshus och anordnar regelbundet kurser och föredrag. På Bohusläns museum i Uddevalla finns också en stor mängd information och kunskap att tillgå.

Litteratur

- Arén, H och Björquist, K (1986) **Husen på Kärringön**. Byggforskningsrådet, Chalmers och Orust kommun
- Cullberg, C (1993), **Bohuslän - ett gränslands historia**. Bohusläns museum och Bohusläns hembygdsförbund. Uddevalla
- Dixon, T, m fl (1980), **Bygga Bohuslänskt**. Kompendium från Gerlesborgsskolan
- Göteborgs Stadsbyggnadskontor (2000), **Policy för villor och småhusområden i Göteborg**. Göteborg
- Hallberg, S (2001) **Alla dessa hus på Nösund..** Göteborg
- Hasslöf, O (1984) **Sotenäs - gränsbygd vid havet**. Munkedal
- Hidemark, O, m fl (1982), **Så renoveras torp och gårdar**. Falköping
- Lindqvist, B m fl (1990) **Fiskebäckskil och dess bebyggelse**. Uddevalla

-Ljungdahl, C (1993) **Smögen och Hasselösund - bohuslänska fiskesamhällen i förändring.** Munkedal

-af Malmborg, A och Månsson, J (2002) **Trähus - en handbok.** Prisma, Stockholm

-Mårtenson, H (1999) **Förstukvistar och verandor.** ICA förlag, Västerås

-Mårtenson, H (2001) **Husets hjärta - Spisar i gamla hus.** Akantus, Kalmar

-Mårtenson, H (1999) **Snickarglädje - Dekorativ träarkitektur.** Akantus, Kalmar

-Robertsson, S (2002) **Fem pelare - en vägledning för god byggnadsvård.** Riksantikvarieämbetet, Stockholm

-Svensson, R, red (1996) **Kungshamn genom seklerna.** Uddevalla

-Unnerbäck, A (2002) **Kulturhistorisk värdering av bebyggelse.** Riksantikvarieämbetet, Stockholm

-Werne, F (2000), **Tolv hus. Byggnadsskick och tradition på den svenska landsbygden.** Byggförlaget, Stockholm

-Werne, F m fl (1982), **Ombyggnad och byggnadskultur i de bohuslänska kustsamhällena.** Stockholm

-Werne, F (2002) **Tradition i trä - en resa genom Sverige.** Byggförlaget, Stockholm